

"Kas olevik pole kujundatud pigem hävingu kui loomingu poolt ning säilinud on vaid see, mis on hävingust pääsenud?" küsib David Vseviov.

Kas ajalugu võib olla inimlik?

D a v i d V s e v i o v

EKA professor

Võib-olla väikeriigi kirjapandud ajalugu ei pea suurriike kopeerides olema nii sangarlik.

Ajalugu jäädvustub ise ja teda saab jäädvustada teadlikult ainult valikuliselt. Teisiti poleks see võimalik, sest kui eilne päev säiliks kas või ainult mälus kadudeta, katkeks aja kulgemine ning minevik, olevik ja tulevik sulaksid ühte. Nagu ajalugu lakkab olemast täieliku mälu kaotusega, pole teda ka absoluutse mäluuga. Seega sooritab ajalugu paratamatult valiku: midagi unustatakse, midagi aga talletatakse tulevastele põlvedele. Subjektiivsuse osa on selles valikus küllaltki suur.

Ajalugu on inimeste looming ning inimese peaaegu iga tegu omab igavikulist dimensiooni ehk on määratud kandma ajalugu. Kui esiajalooline inimene kattis maalinguid koopa seinale, pidi ta mõistma, et need jäävad sinna ka pärast tema lahkumist. Nii võiks tagantjärele tarkadena öelda, et olevikku jäädvustades lõi ta samas järeltulijatele ajalugu. Loomulikult polnud ajalukku jäädvustumise

protsess teadlik. Kuid juba esimestest muistsetest tsivilisatsioonidest alates on inimesed soovinud ennast täie teadlikkusega sihikindlalt ning igaveseks ajalukku jäädvustada. Nii Mesopotaamia valitsejatele kui ka Egiptuse vaaraodele oli see erakordselt tähtis eesmärk, mille realiseerimiseks olid nad valmis kulutama tohutult inim- ja materiaalseid ressursse. Kellele veel kui mitte tuleviku lugejatele teatasid nad oma raid- ja seinatextides loendamatu võitudest, rajatud ehitistest ja muudest saavutustest. Olevikule polnud ju mõtet ja vajadust uue pühamu rajamisest teatada. See oli niigi silmaga näha ning kes neid tekste ikka lugeda oskas.

Lõpetasin hiljuti John Keegani suurepärase "Sõjakunsti ajaloo" lugemise, mida soovitan kõigile ajaloo huvilistele. Selle teose peatükid kannavad pealkirju "Sõda inimkonna ajaloo", "Kivi", "Liha", "Raud", "Tuli". Peale esimese ja harjumuspärase on ülejäänud pealkirjad suuresti üllatavad, märgistades mitte ootuspäraseid ja otseseid muutusi sõjapidamiskunsti, vaid laiemaid ning põhimõttelisi murranguid inimkonna ajaloo.

John Keegani käsitluses on näha, et iga taoline murrang tõi enesega kaasa pöördetapmise ja hävitamise oskustes. Tasus vaid tekkida mõnel uuel ideel, kui see leidis koheselt rakendamist lahinguväljadel ning selle leiutise edasise arengu eest kandis hoolt juba sõjandus. Sõjapidamisest tulenenud huvid sundisid pead tööle ja kiirendasid uute ideede ellurakendamist. Nii ei muutunud esimesed kohmakad ja raskepärased rattad täiuslikult kergeteks mitte veovankrite, vaid sõjavankrite all. Täpselt samuti nagu mitu tuhat aastat hiljem leidsid arvu- ja teised kaitsetööstuse saavutused alles hiljem rahuotstarbelist kasutamist.

Inimene ja sõda on olnud orgaaniliselt seotud ning sõjapidamine kui kõikide probleemide lahendusviis igati aktsepteeritud tegevus. Kallaletungimine, vastuhakkajate tapmine ja järgnev vara omistamine ületas ka majandusefektiivsusest kõik muud toimimisviisid. Vilja ja karja äravõtmine oli majanduslikult tunduvalt mõistlikum kui vilja ja karja tülikas kasvatamine. Ning kuna taoline toimimisviis oli efektiivne, oli see loomulikult ka ilus ja moraalne. See pikaajaliste tra-

ditsioonidega mõttelaad, mida tänapäeva Euroopa tsiviliseeritud arusaamadest lähtudes saab pidada vaid vägivaldseks ja ebainimlikuks, valitses maailma tuhandeid aastaid. Seda kinnitavad loendamad ajaloomälestusmärgid: eeposed, skulptuurid, maalid, kaitserajatised jne. Nad kõik räägivad meile lugu inimkonna sangarlikust ajaloost.

Ajalugu ümbritseb meid igal pool. See on säilinud vanades majades, kirikutes, kunstiteostes, kodustes esemetes. Kõik need on loonud meie eelkäijad ning jääbki esmamulje, et meid ümbritsev maailm on inimeste loometöö tulemus, me näeme seda, mida inimesed on sadade aastate jooksul loonud. Kuid tegelikult on oleviku kujundanud pigem häving kui looming ning säilinud on vaid see, mis on hävingust üle jäänud. Kas saab võrrelda täna allesolevate pühamate arvu nendega, mis on ajaloo jooksul hävitatud? Viimaseid on kordades rohkem. Seega võib kokkuvõtvalt väita: maailma üldpildi on paljuski kujundanud sõda.

Jäädvustatud ja koolipingis õpetatav ajalugu on valdavalt sõdade ajalugu. See torkab silma suvalist ajalooõpikut avades. Kuidas saaksimegi käsitleda näiteks Eesti ajalugu muistse vabadusvõitluse, Liivi ja Põhjasõja, Vabadussõjate jne? Ning lahingute ja väepealikute. Ei saagi. Ning käsitledes sõda, tuleb loomulikult kirjeldada vaenutsevate poolte sõjaplaane, võrrelda nende taktikat ja relvastust, peatuda lahingukäikudel ning iseloomustada väepealikke. Seda polegi eriti raske teha, sest sõjanduse vallas on ajalugu säilitanud hulgaliselt näiteid ja nimesid. Kõik muu, argieluks nimetatud, oleks nendel ajajärkudel olnud nagu olemata. Võtame kas või Teise Puunia sõja ja tolleaegse kõrgkooli Vana-Rooma ajaloo õpiku ning vaatame, millised sündmused ajavahemikust 218–201 eKr mahuvad kronoloogilisse tabelisse. 218 – Hannibal ületab Alpid, Ticinuse ja Trebia lahingud; 217 – Trasimenuse lahing; 216 – Cannae lahing; 215–205 – Esimehe Makedoonia sõda; 211 – Hannibal Rooma müüride all; 211 – roomlased vallutavad Sürakuusa; 209 – roomlased vallutavad Uus-Kartaago; 207 – lahing Metaurusel, Hasdrubali surm; 202 – Zama lahing; 201 – Rahulepingu sõlmimine Kartaagoga. Küllaltki pikk aeg (eriti

ühe inimese elus), kuid ajalugu on sealt jäädvustanud vaid lahinguid.

Väärtused on sageli suhtelised. Kui valitseb rahu ja majanduslik heaolu pole probleemiks, võetakse kõike seda, mida võiks inimlikkuseks nimetada, küllaltki tavalisena. Rahuaeg nagu ei eeldakski sangarlikkust. Sõja-aastatel saab aga inimegude praktiliselt ainsaks mõõdupuuks lahinguväljadel üles näidatud sangarlikkus. Kõik inimlik muutub teisejärguliseks ja erandlikuks. Ometi oleks see seda enam väärt igakülgset esiletõstmist.

Eesti ajaloo vaatevinklist on Teise maailmasõja sündmused põhjustanud palju poleemikat ja ümberhindamisi. Sõda, milles Eesti polnud osapool, kuid kus tuli sageli poolt valida, tekitab paratamatult küsimusi selle valiku õigsuses. Seda enam, et õige-vale valikuskaala on valdavale osale eurooplastest meist erineva märgistusega. See, mis seal on õige valik, osutus meil valeks, ja vastupidi. Nii olemegi kulutanud tohutult energiat veenmaks iseennast ja teisi oma valiku erandlikkuses ja õiguses. Tõestamiseks, et meie võitlus on mingi teine võitlus ning kokkulangevus ühe poole huvidega oli vaid näiline ja objektiivselt paratamatusest tulenev. Teine, eurooplastele õige pool, aga oli meie kontekstis vale.

Kui juba on sõda, on loomulikult ka võidetud lahingud ja kangelased. Mis siis, et võidud on saavutatud valitud poole kaotuse raamides ja suurem osa ülejäänud maailmast ei aktsepteeri meie kangelastele jagatud riste. Igatahes sõditud on (keegi ei kahtle, et vapralt) ning meie ajalugu annab koostada täpselt samasuguse skeemi alusel ja samasugustest väärtushinnangutest lähtudes, nagu tehakse seda Saksamaa, Inglismaa, Venemaa ja teiste suurte ajalugu kirjutades. Nende ajalugu aga on võidetud lahingute ja kangelastegudeta mõeldamatu. Seda teavad kõik, kellel on olnud võimalus kohtuda venekeelsete koolide ajalooõpetajatega. Nad õpetaksid Eesti ajalugu meelsasti, kui see poleks nii "väike". Sellest võib aru saada, sest Borodino ja Stalingradiga võrreldes oli Paju lahing tõesti väike. Suurriigi harjumuspärasest mõotkavas ei anna see isegi lahingu mõõtu välja.

Kuidas defineerida kangelast, on omaette küsimus. Kas sama tegu on

ühes mundris kangelastegu ja teises mundris kuritegu? Vähe sellest, et võitjate üle kohut ei mõisteta – neile kuulub ka ainuõigus kangelaste ajalukku jäädvustamisel. Võib tulistada alla kümneid vaenlase lennukeid, kuid lõpuks jääb kõlama see, kelle käsul ja mille nimel seda tehti. Kuigi sõjakäigus on mõlema vaenutseva poole lennuässad võrdselt kangelased, reserveeritakse ajaloos koht vaid võitjate lenduritele. Sõda on võitlus ja võitja omistab endale kõik. Ta on hea, õilis, õige. Vastandid – tige, alatu, valelik – jäävad kaotajale. Ka sõjaajalugu kirjutavad võitjad, täpselt nii, nagu nad ongi kirjutanud viimase suure sõja ajaloo. Selles ajaloos saavad võitjate sõjameestest suured kangelased, kaotajatest reeglina alatud kurjategijad. Niisugusena on ajalooskeem kehtinud juba üle poole sajandi ja kui Jumal annab ning uut maailmasõda ei tule, jääb veel kauaks kehtima. Seega pole mingit lootust, et olnud "valel poolel", saaksid meie kangelastest "õiged" kangelased. Kas peab sellepärast kurvastama? Kas ei võiks joont alla tõmmata ja avaldada tänu tehtu eest? Selle asemel, et võidelda tulutul koha eest rivis, kus pärjatuna seisavad vaid võitjate kangelased. Ning kui seda teha, kas sellisel juhul peaks loobuma oma ajaloost? Et kui pole sangareid, pole ka ajalugu?

Võib-olla ei pea väikeriigi kirjapanud ajalugu olema suuri kopeerides nii sangarlik. Ja väikeriigi kodanike sooritatud kangelasteod toimuma vaid, relv käes, lahinguväljadel. Järsku tasub alustuseks pöörata Eesti ajaloo Teise maailmasõja peatükis kas või natukene rohkem tähelepanu inimlikkusele. Ehk tuua ajalukku inimene, kes ulatas sõjavangile leivatüki, aitas päästa mõne surmale määratu elu, sooritades nii suure inimliku kangelasteo. Miks pole ajalugu säilitanud meile ühtegi sellist tegu ja nime? Tõenäoliselt leidis ka viimase sõja keerises inimlikkuse ilminguid. Kuigi need on erandlikud ja ainulaadsed. Seda enam on need väärt ajalukku jäädvustamist. Ja Eesti saaks enesele maailmas unikaalse inimliku ajaloo.